

Borecka-Biernat, Danuta

Agresywna strategia radzenia sobie młodzieży w społecznych sytuacjach trudnych a poczucie umiejscowienia kontroli oraz jej uzależnienie od postaw rodzicielskich

---

Prace Naukowe AJD. Pedagogika 16, 117-132

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Danuta BORECKA-BIERNAT

Agresywna strategia radzenia sobie młodzieży w społecznych sytuacjach trudnych a poczucie umiejscowienia kontroli oraz jej uzależnienie od postaw rodzicielskich

Wprowadzenie

Sytuacje trudne nie są w życiu człowieka czymś wyjątkowym. Przeciwnie, towarzyszą człowiekowi od wczesnego dzieciństwa, nie jest więc sprawą obojętną wiedza na temat działań podejmowanych przez jednostkę w celu radzenia sobie w sytuacjach trudnych oraz warunkujących je czynnikach.

Sytuacje trudne nie stanowią jednolitej klasy sytuacji, lecz są grupą wewnętrznie wyraźnie zróżnicowaną. W konkretnych sytuacjach życiowych człowieka mogą występować równocześnie trudności różnego typu. Oznacza to ściśle zazębianie się i wzajemne warunkowanie różnych rodzajów trudności w realnym życiu człowieka. Ważną grupą sytuacji trudnych są trudne sytuacje społeczne, a więc sytuacje, które stwarzają zagrożenie dla cenionych przez człowieka wartości, zaspokojenia jego potrzeb i realizacji dążeń natury społecznej. Należą do nich sytuacje, w których człowiek jest ośmieszany, ostro krytykowany przez innych ludzi z jego otoczenia lub został uwikłany w konflikt interpersonalny albo przez wymagania i żądania innych musi dokonać zmiany celu własnych dążeń czy zrezygnować z ważnych rzeczy. Jak widać, do tej kategorii sytuacji trudnych zalicza się sytuacje społecznej ekspozycji, oceny i krytyki, sytuacje społecznego konfliktu i sytuacje nacisku społecznego¹. Sytuacje tego rodzaju młody człowiek przeżywa stosunkowo często w swoim życiu codziennym. Rezultaty badań uzyskane m.in. przez B. Lohman i P. Jarvis, M. Krzyśko,

---

¹ Por. M. T y s z k o w a, *Odporność psychiczna*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. P o - m y k a ł o, Warszawa 1997, s. 475–478.

I. Pufał-Struzik oraz R. Sikorę i E. Pisulę² wykazały, że dorastające dzieci najczęściej uważają szkołę za źródło największego zagrożenia. Trudne sytuacje społeczne występujące w środowisku szkolnym, to: odpytywanie ustne przez nauczyciela, krytyka i dezaprobata nauczyciela, prace kontrolne na stopień, egzaminy i inne sytuacje sprawdzające wiadomości oraz występowanie przed audytorium i bycie przedmiotem drwin kolegów. Ze szkołą wiąże się też władczy nacisk i szttywność wymagań nauczyciela, co jest powodem konfliktowych sytuacji w układzie uczeń-nauczyciel. Na kolejnych miejscach znalazła się rodzina i kontakty z rówieśnikami. Przy czym te ostatnie, związane z brakiem lojalności przyjaciół czy sprzeczkami z kolegami ze szkoły i z sympatią, zostały uznane za najważniejsze źródło osobistego zagrożenia zaledwie przez kilka procent badanych. Konflikty z rodzicami stanowią ważne źródło napięć w miarę dorastania. Wiele z tych konfliktów dotyczy codziennych sytuacji – różnic w opiniach, w gustach, np. w sprawach związanych z ubiorem, muzyką, spędzaniem czasu wolnego. Mamy tu do czynienia ze ścieraniem się narastającej u młodych potrzeby samodzielności z ustanowionymi przez rodziców normami, nakazami i zakazami oraz tendencjami do kontrolowania, nadzorowania życia i postępowania zbliżających się do dorosłości dzieci. Rodzice, pragnąc doskonałości swojego dziecka, marząc, by dziecko osiągnęło te cele w życiu, których nie udało się im spełnić, nakłaniają na nie duży ciężar obowiązków i oczekiwań, co jest próbą wymuszenia realizacji obowiązków rodzinnych. W świetle tych badań okazuje się, że młodzi ludzie doświadczają zdecydowanej większości codziennych kłopotów życiowych.

Sytuacji trudnych nie da się wykluczyć z życia człowieka. Od chwili narodzin każda osoba musi nauczyć się radzić sobie z trudnościami i wyzwaniem, które przed nią stoją. Niewątpliwie sytuacja dzieci w zmaganiu się z sytuacjami trudnymi jest trudniejsza, niż dorosłych, dlatego, że mają one znacznie mniejszą kontrolę nad okolicznościami powodującymi negatywne emocje, a co za tym idzie – mniejsze możliwości wywierania na nie wpływu. Ponadto ich szanse poznawczej oceny sytuacji i jej logicznego wyjaśnienia są inne niż u dorosłych³. Ponadto informacje, jakie przynoszą badania dotyczące radzenia sobie w sytuacjach trudnych przez dorosłych nie mogą być źródłem wiedzy o funkcjonowa-

---

² M. K r z y ś k o. *Styl atrybucyjny a sposoby radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach szkolnych i pozaszkolnych*, [w:] *Młodzież w sytuacji zmian gospodarczych, edukacyjnych, społecznych i kulturowych*, t. 1, red. W. K o j s, R. M r ó z e k, R. S t u d e n s k i, Cieszyn 1999, s. 265–276; B. L o h m a n, P. J a r v i s, *Adolescent stressors, coping strategies, and psychological health studied in the family context*, „Journal of Youth and Adolescence” 2000, nr 29(1), s. 15–43; I. P u f a ł – S t r u z i k, *Percepcja zagrożeń i poziom stresu a możliwości młodzieży w zakresie twórczego radzenia sobie z problemami*, „Zdrowie Psychiczne” 1997, nr 3–4, s. 63–69; R. S i k o r a, E. P i s u ł a, *Przyczyny stresu i strategie radzenia sobie ze stresem u młodzieży w wieku 14–16 lat*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2002, nr 2, s. 110–122.

³ Por. N. R y a n - W e n g e r, *A taxonomy of children's coping strategies: A step toward theory development*, „Amer.J.Orthopsychiat.” 1992, nr 62(2), s. 256–263.

niu dzieci⁴. Oczywiście jest, że wykorzystywane w okresie dorosłości sposoby radzenia sobie w sytuacjach trudnych rozwijają się już w dzieciństwie, a zatem poznanie wczesnych uwarunkowań owych sposobów może mieć duże znaczenie z uwagi na wiedzę o tych procesach w ogóle⁵. Warto zatem zwrócić uwagę, jak dorastające dzieci radzą sobie z obciążeniami związanymi z codzienną aktywnością. Te drobne, ale liczne problemy codzienne dla niektórych dorastających są szczególnie uciążliwe. Aktywność podejmowana przez nie w obliczu sytuacji trudnej jest rozpatrywana w konkretnym kontekście sytuacyjnym, jako strategia radzenia sobie z aktualną sytuacją trudną. Liczne badania i potoczna nawet obserwacja wskazuje, że młodzież dysponuje niemalym repertuarem strategii radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych⁶. Są wśród nich strategie przybierające formę działania o charakterze obronnym. Cechą wspólną strategii obrony w sytuacjach trudnych jest ich mała skuteczność, gdyż prowadzi do zaniechania celów. Pozwalają człowiekowi jedynie na obniżenie napięcia emocjonalnego. Cel „osiągnąć to a to” zostaje zastąpiony przez cel „obniżyć nieprzyjemne napięcie emocjonalne”⁷. Dzieje się to poprzez agresję, przybierającą formę inicjowanego ataku fizycznego lub werbalnego, skierowaną przeciw określonym osobom, wyrządzającą szkody w fizycznym, psychicznym i społecznym dobrostanie innych osób (tj. wywołującą ból, cierpienie, destrukcję, prowadzącą do utraty cenionych wartości)⁸.

Wyniki badań i obserwacje wskazują na indywidualne zróżnicowanie reakcji na trudności i obrony przed nadmiernym napięciem emocjonalnym wśród młodych ludzi⁹. Nie ulega wątpliwości, że poszczególne osoby stosują określone, sobie właściwe sposoby, które oprócz czynników sytuacyjnych są w dużym stopniu wyznaczone przez cechy osobowości jednostki. Poczucie umiejscowie-

⁴ Por. E. Piśula, *Radzenie sobie ze stresem przez młodzież upośledzoną umysłowo i w normie intelektualnej*, „Psychologia Wychowawcza” 1996, nr 1, s. 30–37.

⁵ Por.: tamże oraz N. Garmezy, M. Rutter, *Stress, coping and development in children*, New York 1983.

⁶ Por.: A. Frączek, *Wszystko o twojej agresji*, „Charaktery” 2003, nr 7(78), s. 28–30; J. Kossowska, *Młodzież studująca i stres: problemy stresotwórcze i sposoby radzenia sobie ze stresem*, „Roczniki Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. XLVIII, 1995, s. 115–129; E. Piśula, M. Baum, *Jak dzieci radzą sobie ze stresem*, „Edukacja i Dialog” 1992, nr 8, s. 11–14; G. Mikołowska-Olejniczak, *Szkolne uwarunkowania zachowań agresywnych dzieci i młodzieży*. [w:] *Modelowe rozwiązania działalności profilaktycznej w grupach dzieci i młodzieży*, red. A. Doliński, Zielona Góra 2002, s. 57–70.

⁷ T. Maruszewski, *Mechanizmy zwalczania stresu egzaminacyjnego i ich indywidualne wyznaczniki*, Poznań 1981.

⁸ Por.: Z. Skórny, *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*, Warszawa 1968; A. Frączek, *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży jako zjawisko społeczne*. [w:] *Agresja wśród dzieci i młodzieży*, red. A. Frączek, I. Pufal-Struzik, Kielce 1996, s. 37–55.

⁹ Por.: N. Ogińska-Bulik, *Zasoby osobiste w radzeniu sobie ze stresem*, „Zeszyty Naukowe WSHE w Łodzi” 2000, nr 8(13), s. 93–103; K. Wrześniowski, *Style a strategie radzenia sobie ze stresem. Problemy pomiaru*, [w:] *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne*, red. I. Hesen-Niejodek, Z. Ratajczak, Katowice 1996, s. 44–64.

nia kontroli, różne formy możliwości sprawowania kontroli nad sytuacją, czy też przekonanie o istnieniu takiej możliwości jest istotną zmienną modyfikującą funkcjonowanie człowieka w sytuacjach trudnych¹⁰. Przeświadczenie o posiadaniu wpływu (bądź braku) na przebieg wydarzeń w istotny sposób zmienia możliwości jednostki, także czynione przez nią wysiłki sprostania konfrontacji stresowej i określa stosowane sposoby radzenia sobie z nią. Oznacza to, że czynnik poczucia umiejscowienia kontroli warunkuje przebieg procesu stresowego wpływając na ocenę stopnia zagrożenia, jak również na podejmowane strategie zaradcze. Człowiek efektywniej radzi sobie z trudnościami, podejmuje próby ich rozwiązywania, przewycięzania, gdy ma poczucie kontroli nad zaistniałą sytuacją¹¹. Ocena sytuacji jako takiej, co do której człowiek nie posiada przekonania, że ma nad nią kontrolę, związana jest z obronną formą radzenia sobie z sytuacją trudną¹². Brak przekonania o możliwości wpływu na wydarzenia życiowe uniemożliwia skuteczne radzenie sobie z trudnościami, pojawiającymi się w społecznie zorganizowanym systemie działalności człowieka, wyzwala agresję¹³.

Rodzina jest środowiskiem rozwoju i funkcjonowania człowieka na każdym etapie jego życia, które wywiera największy wpływ na jakość radzenia sobie z różnymi trudnościami. Dzieci mają różne warunki i możliwości kształtowania określonych sposobów reagowania na trudności i napięcie emocjonalne, stwarzane przez rodziców o różnych postawach wychowawczych. Wieloletnie oddziaływania negatywnych postaw wychowawczych rodziców mogą ukształtować nawyki zachowań agresywnych przejawianych przez dorastającą młodzież w sytuacjach, które prowokują do takich reakcji i zawierają sygnały zagrożenia. Badania dowodzą, iż agresja dzieci to głównie efekt dwóch grup negatywnych postaw wychowawczych rodziców: postawy zbliżone do dysonansu uczuciowego, odrzucające, nie akceptujące oraz te ograniczające swobodę dziecka poprzez nadmierną kontrolę, przesadną ingerencję w sprawy dziecka, narzucanie określonych rodzajów aktywności czy przemoc fizyczną¹⁴.

¹⁰ Por.: N. Krause, S. Stryker, *Stress and well-being: the buffering role of locus of control beliefs*. „Social Science and Medicine” 1984, nr 18, s. 783–790.

¹¹ Por.: G. Bishop, *Psychologia zdrowia*, Wrocław 2000.

¹² Por.: K. Parkes, *Locus of Control Cognitive Appraisal, and Coping in Stressful Episodes*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1984, nr 46(3), s. 655–668; M. Płopa, *Radzenie sobie ze stresem: psychospołeczne uwarunkowania*, [w:] *Wspomaganie rozwoju. Psychostymulacja i psychokorekcja*, t. 1, red. B. Kaja, Bydgoszcz 1997, s. 99–112; W. Wośńska, *Psychologia życia społecznego*, Gdańsk 2004.

¹³ Por.: H. Kulas, *Rozwój poczucia kontroli u dzieci w wieku szkolnym*, „Psychologia Wychowawcza” 1998, nr 3, s. 219–230; I. Pufal-Struzik, dz. cyt.; K. Zajączkowski, *Poczucie kontroli zachowania a skłonności agresywne nieletnich przestępców*, „Roczniki Pedagogiki Specjalnej” 1992, nr 3, s. 146–155; T. Rostowska, *Konflikt międzypokoleniowy w rodzinie. Analiza psychologiczna*, Łódź 2001.

¹⁴ Por.: I. Pufal-Struzik, dz. cyt.; J. Wolińska, *Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny*, Lublin 2000; D. Borecka-Biernat, *Agresja jako zaburzona forma zachowania w trudnej sytuacji społecznej interakcji*, [w:] *Zachowanie młodzieży w sytuacji kontaktu społecznego*, red. D. Borecka-Biernat, K. Węglowska-Rzepa, Wrocław 2000, s. 16–98; M. Łukasiewicz, *Wpływ postaw rodzicielskich na poziom agre-*

Problemy badawcze

Badania empiryczne skupiono wokół dwóch grup problemów:

- osobowościowe uwarunkowania strategii obrony w postaci agresywnego reagowania na trudności stosowane przez młodzież w trudnych sytuacjach społecznych, ze szczególnym zwróceniem uwagi na rolę poczucia umiejscowienia kontroli;
- rola rodzinnych czynników w kształtowaniu strategii agresji wykorzystywanej w trudnych sytuacjach społecznych przez młodzież, m.in. rola postaw rodzicielskich.

W ramach wspomnianych wyżej grup problemów sformułowano następujące podstawowe pytania badawcze:

1. czy istnieje i jaki zachodzi związek między poczuciem umiejscowienia kontroli a strategią agresji radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych u młodzieży?;

2. jakie postawy rodzicielskie percypowane przez dorastających sprzyjają kształtowaniu strategii agresji radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych u młodzieży?

Metody badań własnych, grupa badawcza

W badaniach posłużono się kwestionariuszem do Badania Poczucia Kontroli (KBPK) G. Krasowicz i A. Kurzyp-Wojnarskiej¹⁵, kwestionariuszem PCR forma III Roe-Siegelmana do badania percepcji postaw rodzicielskich i autorskim kwestionariuszem do badania radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach kontaktu społecznego (RTSS)¹⁶.

Kwestionariusz KBPK służy do pomiaru zmiennej osobowościowej, zwanej poczuciem umiejscowienia kontroli. Składa się z 46 pytań z wymuszonym wyborem; 36 z nich to pozycje diagnostyczne, a pozostałe 10, to pytania buforowe. Pytania diagnostyczne dotyczące prostych sytuacji z życia młodzieży szkolnej, tworzą dwie skale: skalę sukcesów (S) i skalę porażek (P). Pytania dotyczące zdarzeń pomyślnych tworzą skalę sukcesów (S), a pytania dotyczące zdarzeń niepomyślnych -skalę porażek (P). Suma wyników uzyskanych w skalach sukcesów i porażek tworzy wskaźnik zgeneralizowanego poczucia umiejscowienia

---

sywności młodzieży, „Wychowanie na co dzień” 2002, nr 7–8, s. 14–16; G. P o r a j, *Agresja w szkole. Przyczyny, profilaktyka, interwencje*, Łódź 2002; M. G u s z k o w s k a, *Aktywność ruchowa a przebieg transakcji stresowej u młodzieży*, Warszawa 2004.

¹⁵ G. K r a s o w i c z, A. K u r z y p - W o j n a r s k a, *Kwestionariusz do badania poczucia kontroli (KBPK)*, Podręcznik, Warszawa 1990.

¹⁶ D. B o r e c k a - B i e r n a t, *Kwestionariusz strategii radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych*, „Przegląd Psychologiczny” 2003, nr 1, s. 9–36.

kontroli (S+P). Zdaniem G. Krasowicz i A. Kurzyp-Wojnarskiej¹⁷, autorek kwestionariusza KBPK, spełnia on wymagania psychometryczne.

Forma III kwestionariusza PCR (w przekładzie Kowalskiego¹⁸) służy do pomiaru postaw rodziców wobec dzieci. Postawy rodzicielskie poznawane są w percepcji córek i synów. Narzędzie autorstwa A. Roe i M. Siegelmana zawiera po 50 twierdzeń zarówno dla wersji *Moja matka*, jak i *Mój ojciec*. Składa się z pięciu skal, każda zaś zawiera po 10 stwierdzeń i opisuje pięć postaw rodzicielskich. Są to: postawa kochająca, postawa liberalna, postawa ochraniająca, postawa odrzucająca i postawa wymagająca.

Kwestionariusz autorski RTSS¹⁹ przeznaczony jest do badania strategii radzenia w społecznej sytuacji trudnej podejmowanej przez młodzież w średnim wieku szkolnym. Składa się z opisu 30 sytuacji trudnych kontaktu społecznego. Do każdej sytuacji podano 3 zachowania wyrażające radzenie sobie z sytuacją trudną -pierwsze odnosi się do agresywnego radzenia (A), drugie do unikowego radzenia (U), a trzecie do zadaniowego radzenia sobie w sytuacji trudnej (Z). Kwestionariusz RTSS charakteryzuje się korzystnymi parametrami psychometrycznymi. Współczynniki rzetelności skal wyznaczone metodą wewnętrznego zgodności (alfa Cronbacha) wynoszą od alfa=0,84 (dla skal A i Z) do alfa=0,67 (U). Trafność skal sprawdzano na wiele sposobów, między innymi potwierdzono trafność zbieżną w odniesieniu do rezultatów kwestionariusza „Nastroje i Humory” Buss-Durkee w adaptacji M. Choynowskiego i kwestionariusza RSSS wersja B. Wrześniewskiego i D. Zalewskiej. Opracowane są normy na próbcie młodzieży w wieku 13–15 lat w skali stenowej.

Opisanymi wyżej metodami przebadano grupę 222 dziewczynek i 261 chłopców w wieku 13–15 lat. Badane dzieci były uczniami pierwszych i drugich klas gimnazjalnych z Wrocławia i okolicznych miejscowości. Wszystkie badane osoby znajdowały się w wieku, który rozwojowo należy do okresu adolescencji. Badania przeprowadzono grupowo na terenie szkół. Analizy współzależności między zmiennymi dokonano na wynikach dziewcząt i chłopców oddzielnie.

Analiza wyników badań

Charakterystyki związku między poczuciem umiejscowienia kontroli (KBPK) a agresywną strategią radzenia sobie stosowaną przez młodzież w trudnych sytuacjach społecznych (RTSS) dokonano za pomocą współczynnika korelacji r-Pearsona. Rezultaty zastosowania tej metody prezentuje tabela 1.

¹⁷ G. Krasowicz, A. Kurzyp - Wojnarska, dz. cyt.

¹⁸ W. Kowalski, *Kwestionariusz Stosunków między Rodzicami a dziećmi A. Roe i M. Siegelmana*. Podręcznik, Warszawa 1984.

¹⁹ Por. D. Borecka - Biernat, *Kwestionariusz strategii radzenia sobie...*

Tab. 1. Zestawienie wartości współczynnika korelacji r-Pearsona między skalami kwestionariusza KBPK a skalą A kwestionariusza RTSS dla całej grupy (N=483) oraz dla dziewcząt (N=222) i chłopców (N=261)

Skale kwestionariusza KBPK	Skala A kwestionariusza RTSS		
	Dziewczeta	Chlopecy	Ogółem
S	-0,11 n.i.	-0,30 p<0,000	-0,30 p<0,000
P	-0,14 p<0,04	-0,27 p<0,000	-0,26 p<0,000
S+P	-0,15 p<0,03	-0,32 p<0,000	-0,31 p<0,000

Legenda: A – skala agresywne radzenie sobie w trudnych sytuacjach społecznych, S – skala sukcesów, P – skala porażek, S+P – suma wyników skal S i P, n.i. – nie istotne.

Zawarte w tabeli 1 wartości współczynnika korelacji są na ogół słabe i niskie oraz istotne statystycznie na bardzo wysokim poziomie ($p < 0,001$). Fakt ten pozwala sądzić, że poczucie umiejscowienia kontroli odrębnie dla sytuacji sukcesu (S) i dla sytuacji porażek (P) oraz zgeneralizowane poczucie umiejscowienia kontroli i agresywna strategia radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych nie są zjawiskami silnie ze sobą skojarzonymi. W kontekście rozpatrywanych zależności ważne jest jednak to, że wszystkie znaki algebraiczne „stojące” przy wartościach strategii agresji jako sposobu radzenia sobie w trudnych sytuacjach wskazują na korelację ujemną. Analiza korelacji między poczuciem umiejscowienia kontroli odrębnie dla sytuacji sukcesów i dla sytuacji porażek oraz zgeneralizowanym poczuciem umiejscowienia kontroli a strategią agresji radzenia sobie wykazała, że strategia w postaci agresywnego reagowania na trudności jest związana w sposób negatywny z poczuciem umiejscowienia kontroli odrębnie w sytuacji sukcesów i w sytuacji porażek oraz zgeneralizowanym poczuciem umiejscowienia kontroli. Mamy, więc tutaj do czynienia z jednoznaczną tendencją do dwukierunkowych zmian wartości badanych cech; im wyższe wyniki w kwestionariuszu KBPK, a więc im silniejsze przekonanie o wewnętrznej kontroli następstw zdarzeń odrębnie w sytuacji sukcesów i w sytuacji porażek oraz zgeneralizowanym wewnętrznym poczuciu kontroli, tym niższe rezultaty pomiaru strategii agresji i odwrotnie- niższym wynikom w kwestionariuszu KBPK, czyli silniejszemu przekonaniu o zewnętrznej kontroli następstw zdarzeń odrębnie w sytuacji sukcesów i w sytuacji porażek oraz zgeneralizowanym zewnętrznym poczuciu kontroli towarzyszy wyższy poziom strategii agresji młodzieży w trudnych sytuacjach społecznych. Prawdopodobna wydaje się zatem prawidłowość, że brak wiary w możliwość uzyskania pożądanych rezultatów własnych działań sprzyja ujawnieniu przez młodzież strategii agresji w sytuacjach trudnych społecznie. Nie wierzą bowiem oni w to, że dobre i pożądane rzeczy, które ich spotykają, są ich zasługą. Przypisują je raczej pomyślnym splotom wydarzeń lub przychylności innych ludzi. Są przeświadczeni, że osiągnane przez nich sukcesy i uzyskiwane nagrody to rezultat szczęścia, uśmiechu losu lub sprzyjającego zbiegu okoliczności. Owa tendencja do poczucia kontroli zewnętrznej u młodzieży stosującej strategię agresji w sytuacjach trudnych społecznie przejawia się też w sytuacjach porażek. Brak poczucia odpowiedzialności

ści za niepowodzenia sprawia, iż nie występuje u nich motywacja do podejmowania zadań i działań, które mogłyby zapobiec porażce, stąd też młodzież ta ma skłonność do agresywnego radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych. Uważają oni, że niepowodzenia nie wynikają z ich winy. Najczęściej przyczynę takiego stanu rzeczy widzą w przeznaczeniu, pechu, złym losie, złośliwości innych ludzi czy w innych czynnikach zewnętrznych, na które i tak nie ma rady.

Dane zawarte w tabeli 1 pozwalają jednocześnie sądzić, iż płeć nie okazała się czynnikiem determinującym siłę związku między badanymi zmiennymi. Prawie jednakowe współczynniki korelacji u dziewcząt i chłopców wystąpiły między poczuciem umiejscowienia kontroli odrębnie dla sytuacji sukcesów i dla sytuacji porażek oraz zgeneralizowanym poczuciem umiejscowienia kontroli a agresywną strategią radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych. Dziewczęta i chłopcy uzyskali słabe i niskie współczynniki korelacji istotne statystycznie. Jedynie nieistotny statystycznie okazał się u dziewcząt współczynnik korelacji między poczuciem zewnętrznego umiejscowienia kontroli w sytuacji sukcesu a strategią agresji w trudnej sytuacji społecznej.

W celu dokładniejszego przeanalizowania, jaki zespół cech osobowych współdeterminuje poziom strategii agresji radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych u młodzieży, przeprowadzono analizę krokowej regresji wielokrotnej. Za zmienną zależną przyjęto wyniki w skali A kwestionariusza RTSS; jako zbiór zmiennych niezależnych potraktowano wyniki w trzech skalach kwestionariusza KBPK. Wyniki przedstawiono w tabeli 2.

Tab. 2. Krokowa regresja wielokrotna wyniku skali agresji (A) RTSS względem skal kwestionariusza KBPK: wyniki dla całej grupy (N=483) oraz dla dziewcząt (N=222) i chłopców (N=261)

Osoby badane	Zmienna	Beta	B	Błąd st. B	t	Poziom p<
Ogółem	S	-0,20	-0,41	0,11	-3,83	0,0002
	P	-0,12	-0,23	0,10	-2,23	0,003
	W. wolny		14,58	1,28	111,44	0,000000
Współczynnik korelacji wielokrotnej: R=0,27 Współczynnik wielokrotnej determinacji: R ² =0,07 Istotność równania: F(2,480)=19,92; p<0,00000 Błąd std. Estymacji: 5,80						
Dziewczęta	S+P	-0,15	-0,15	0,07	-2,21	0,03
	W. wolny		8,48	1,72	4,94	0,000002
Współczynnik korelacji wielokrotnej: R=0,15 Współczynnik wielokrotnej determinacji: R ² =0,02 Istotność równania: F(1,220)=4,88; p<0,03 Błąd std. Estymacji: 4,71						
Chłopcy	S+P	-0,31	-0,37	0,07	-5,33	0,000000
	W. wolny		17,21	1,69	10,18	0,000000
Współczynnik korelacji wielokrotnej: R=0,31 Współczynnik wielokrotnej determinacji: R ² =0,10 Istotność równania: F(1,259)=28,37; p<0,00000 Błąd std. estymacji: 6,15						

Nazwy skal kwestionariusza KBPK zobacz tabela 1.

Pierwszą analizę przeprowadzono na wynikach całej grupy badanej młodzieży, bez względu na płeć. Jak widać w tabeli 2, dwie zmienne miały istotny wpływ na strategię agresji radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach

społecznych: poczucie umiejscowienia kontroli w sytuacji sukcesów (S) i poczucie umiejscowienia kontroli w sytuacji porażek (P). Zmienne te wyjaśniają bardzo mały procent wariancji zmiennej zależnej (7%). Wartości Beta wskazują, że im silniejsze przekonanie o kontroli zewnętrznej, odnoszącej się odrębnie do zdarzeń pozytywnych i zdarzeń negatywnych, tym częściej młodzież w radzeniu sobie w trudnych sytuacjach społecznych stosuje strategię agresji. Można również to zinterpretować w ten sposób, że obok wielu czynników, które potencjalnie mogą mieć wpływ na poziom agresywnej strategii radzenia sobie stosowanej przez młodzież, strategii tej sprzyja poczucie zewnętrznego umiejscowienia kontroli dotyczące zarówno zdarzeń pozytywnych, jak i negatywnych.

Przeprowadzono analizy dla grup wydzielonych ze względu na płeć (por. tab. 2). Już pierwszy stopień analizy regresji doprowadził do wybrania jednej zmiennej, która po wprowadzeniu do równania okazała się istotna. Rolę determinującą dla strategii agresji radzenia sobie przez dziewczęta i chłopców odgrywa zgeneralizowane poczucie umiejscowienia kontroli (S+P). Współczynnik determinacji wielokrotnej ukazuje, że 2% (wśród dziewcząt) i 10% (wśród chłopców) wariancji zmiennej zależnej jest wyjaśniona przez tę zmienną. Parametry równania regresyjnego świadczą jednak o tym, że zewnętrzne poczucie umiejscowienia kontroli, jako ogólna i trwała predyspozycja, ma istotny wpływ na poziom strategii agresji radzenia sobie przez dziewczęta i chłopców.

W celu sprawdzenia możliwych zależności między postawami rodzicielskimi matek i ojców (PCR) w percepcji młodzieży i agresywną strategią radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych (RTSS) zastosowano współczynnik korelacji r-Pearsona. Pozwala na to poziom pomiaru zmiennych, których nasilenie określone zostało na skali stenowej (skala przedziałowa). Informacje dotyczące współzależności między rozpatrywanymi zmiennymi zawiera tabela 3.

Tab. 3. Zestawienie wartości współczynnika korelacji r-Pearsona między skalami kwestionariusza PCR w wersji „Moja Matka” i w wersji „Mój Ojciec” a skalą A kwestionariusza RTSS dla całej grupy (N=483) oraz dla dziewcząt (N=222) i chłopców (N=261)

Skale PCR	Wersja PCR	Skala A kwestionariusza RTSS		
		Dziewczeta	Chlopecy	Ogółem
Postawa kochająca	Matka	-0,01 n.i. (nie istotne)	-0,12 n.i.	-0,11 p<0,01
	Ojciec	-0,02 n.i.	-0,13 p<0,04	-0,12 p<0,01
Postawa wymagająca	Matka	0,00 n.i.	0,09 n.i.	0,07 n.i.
	Ojciec	0,11 n.i.	0,06 n.i.	0,09 p<0,04
Postawa ochraniająca	Matka	0,07 n.i.	-0,005 n.i.	-0,005 n.i.
	Ojciec	0,21 p<0,002	0,05 n.i.	0,11 p<0,02
Postawa odrzucająca	Matka	0,12 n.i.	0,16 p<0,009	0,18 p<0,000
	Ojciec	0,06 n.i.	0,19 p<0,003	0,18 p<0,000
Postawa liberalna	Matka	0,27 p<0,000	0,12 p<0,05	0,17 p<0,000
	Ojciec	0,21 p<0,002	0,02 n.i.	0,10 p<0,03

Analizując dane liczbowe zawarte w tabeli 3, stwierdzono, iż wysoce istotne współczynniki korelacji są na ogół niskie (0,09-0,27).

W sferze interakcji w diadzie matki-dzieci, które radzą sobie z problemem za pomocą agresji otrzymano istotną statystycznie współzależność między rezultatami w skali postawa kochająca matki i w skali agresywne radzenie sobie z kwestionariusza RTSS dla całej grupy ($r=-0,11$). Związek w zakresie postawy kochającej przyjmuje wartość ujemną ($p<0,01$). Daje się również zauważyć w wynikach całej grupy współzależność między rezultatami w skalach postawa odrzucająca matki i agresywne radzenie sobie ($r=0,18$), która potwierdza się w grupie chłopców ($r=0,16$), natomiast w grupie dziewcząt nie osiąga poziomu istotności. Analiza wyników ujawniła także w relacjach matki-dzieci stosując strategię agresji radzenia sobie niski współczynnik korelacji, choć wysoce statystycznie istotny ($p<0,000$) w zakresie postawy liberalnej w całej grupie ($r=0,17$), w grupie dziewcząt ($r=0,27$) i w zakresie tej samej postawy w grupie chłopców ($r=0,12$). Zgodnie z sugestiami J. Guliforda²⁰ w każdej z zaobserwowanych statystycznie zmiennych korelacji mamy do czynienia z istotną siłą związku między badanymi czynnikami. Pozostałe czynniki w tej relacji nie spełniają warunku istotności statystycznej.

Mozna zatem stwierdzić, iż wyniki w grupie matki-dzieci mogą świadczyć o tym, że strategie agresji radzenia sobie u chłopców wzmagają matki, które nie zapewniają im ciepła uczuciowego, są wrogo nastawione, odsuwają się i unikają kontaktów, nie interesują się problemami synów, poddają ich surowej i ostrej dyscyplinie, natomiast postępowanie matek ocenianych jako nie wzmocnienie poczucia bezpieczeństwa, nie interesowanie się poczynaniami córek i nie stawianie im wymagań w wielu przypadkach sprzyja wyzwalaniu agresji u dziewczynek.

W diadzie ojcowie-dzieci dokonana analiza statystyczna wykazała, iż związek pomiędzy spostrzeganymi postawami ojców a strategią agresywną radzenia sobie ich dorastających dzieci okazał się istotny statystycznie w zakresie postawy ochraniającej i postawy liberalnej dla całej grupy ($r=0,11$; $r=0,10$) i dla grupy dziewcząt ($r=0,21$; $r=0,21$) oraz w zakresie postawy kochającej i odrzucającej dla całej grupy ($r=-0,12$; $r=0,18$) i dla grupy chłopców ($r=-0,13$; $r=0,19$). Związek w zakresie postawy kochającej uzyskuje wskaźnik ujemny ($p<0,001$). Relacje córek z ojcami w badanej grupie wskazują na to, iż ojcowie nie stawiają wielu wymagań, lecz chronią przed przeżywaniem przykrych doznań, nie pozwalają córkom na konfrontacje z różnymi sytuacjami życiowymi, co utrudnia im zdobycie umiejętności samodzielnego radzenia sobie w różnych kontekstach społecznych, a co traktowane jest jako ograniczanie możliwości i nierzadko doprowadza do rodzenia się sprzeciwu i agresji u dziewczynek. W grupie chłopców istotne znaczenie w kształtowaniu strategii agresji radzenia sobie mają postawa kochająca (wskaźnik ujemny) i postawa odrzucająca spostrzegana u ojca. Ojcowie ujawniający w stosunku do synów chłód uczuciowy, nie wzmocniający w nich poczucia bezpieczeństwa, unikający i ograniczający z nimi kontakt i sto-

²⁰ J. Guliford, *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, Warszawa 1970.

sujący wrogi nadzór powodują sfrustrowanie potrzeb emocjonalnych synów; co w rezultacie doprowadza do wyzwolenia reakcji obronnych w postaci agresji. Warto jeszcze dodać, iż ojciec przyjmujący postawę odrzucającą może stać się negatywnym modelem, stąd też może chłopiec przyjmować zachowania agresywne i przenosić je na środowisko pozadomowe.

Dotychczasowa analiza sugeruje istnienie jakiegoś zespołu postaw rodzicielskich, który wyznacza poziom strategii agresji radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych. Metodą pozwalającą ustalić, jaki to zespół postaw rodzicielskich współdeterminuje poziom strategii opartej na agresji dziecka, jest metoda regresji wielokrotnej (tab. 4). Za zmienną zależną przyjęto wyniki w skali agresji z kwestionariusza do badania strategii radzenia sobie młodzieży w trudnej sytuacji kontaktu społecznego (RTSS), jako zbiór zmiennych niezależnych potraktowano wyniki w pięciu skalach dla wersji *Moja matka*, jak i *Mój ojciec* kwestionariusza Stosunków między Rodzicami a Dziećmi (PCR) forma III A. Roe i M. Siegelmana.

Tab. 4. Krokowa regresja wielokrotna wyniku skali agresji RTSS względem skal PCR wersja Matka i Ojciec: wyniki dla całej grupy (N=483) oraz dla dziewcząt (N=222) i chłopców (N=261)

Osoby badane	Zmienna	Beta	B	Błąd st. B	t	Poziom p<
Ogółem	Postawa: Odrzucająca matki	0,15	0,17	0,06	3,11	0,002
	Liberalna matki	0,15	0,20	0,06	3,42	0,0007
	Kochająca Ojca	-0,14	-0,13	0,05	-2,76	0,006
	Ochroniająca ojca	0,13	0,14	0,05	2,68	0,008
	W.Wolny		-0,33	2,31	-0,14	0,88
Współczynnik korelacji wielokrotnej: $R=0,29$ Współczynnik wielokrotnej determinacji: $R^2=0,08$ Istotność równania: $F(4,479)=10,94$; $p<0,00000*$ Błąd std. Estymacji: 5,79						
Dziewczęta	Postawa: Liberalna matki	0,23	0,24	0,07	3,33	0,001
	Ochroniająca ojca	0,14	0,12	0,06	2,07	0,04
	W.Wolny		-4,10	1,94	-2,12	0,04
Współczynnik korelacji wielokrotnej: $R=0,30$ Współczynnik wielokrotnej determinacji: $R^2=0,09$ Istotność równania: $F(2,219)=10,71$; $p<0,00004$ Błąd std. Estymacji: 4,56						
Chłopcy	Postawa: Liberalna matki	0,13	0,18	0,09	2,08	0,04
	Odrzucająca ojca	0,19	0,20	0,07	3,09	0,002
	W.Wolny		0,47	2,50	1,19	0,85
Współczynnik korelacji wielokrotnej: $R=0,23$ Współczynnik wielokrotnej determinacji: $R^2=0,05$ Istotność równania: $F(2,258)=6,85$; $p<0,001$ Błąd std. estymacji: 6,32						

Pierwszą analizę przeprowadzono na wynikach całej grupy badanej młodzieży stosującej agresywną strategię radzenia sobie, bez względu na płeć. Cztery zmienne okazały się istotne w równaniu regresyjnym. Na agresywną strategię radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych w całej grupie dorastającej młodzieży ma wpływ postawa odrzucająca matki, postawa liberalna matki, postawa kochająca ojca (przyjmuje wartość ujemną) i postawa ochraniająca ojca. Współczynnik wielokrotnej determinacji jest niewysoki ($R^2=0,08$), co oznacza, że może istnieć stosunkowo wiele innych zmiennych współdeterminujących poziom agresywnej strategii radzenia u młodzieży. Parametry równania regresyjnego, w tym jego istotność świadczą o tym, że matki unikające i ograniczające kontakt ze swoimi dorastającymi dziećmi, nie ukazujące ciepła, deprywujące potrzeby emocjonalne, nie interesujące się ich sprawami i poczynaniami, stosujące rygorystyczne metody karania, mają istotny wpływ na poziom strategii agresji w sytuacji trudnej u dorastających. Ponadto relacje młodzieży z ojcami wskazują na to, iż ojcowie wchodzą w negatywne relacje emocjonalne ze swoimi dziećmi, nie dają im do zrozumienia, że są kochane oraz nie pozwalają im na konfrontację z różnymi sytuacjami życiowymi, zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi, przyczyniają się w ten sposób do kształtowania agresywnej strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych swych dzieci.

Przeprowadzono odrębne analizy dla grup wydzielonych ze względu na płeć (tab. 4). Poziom strategii opartej na agresji u dziewcząt jest wyznaczony w małym stopniu nasileniem postawy liberalnej matki i ochraniającej postawy ojca. Można stąd wnosić, że agresywną strategię radzenia sobie w sytuacji trudnej u dziewcząt determinuje postawa matki spostrzegana jako ucieczka od kontaktu emocjonalnego z córką, nie interesowanie się jej poczynaniami, nie wtrącanie się i nie stawianie jej wymagań. Należy przypuszczać, iż matki tolerują u córek formę radzenia sobie z problemami o charakterze agresywnym. Relacje córek z ojcami w badanej grupie świadczą o tym, że ojcowie chronią przed przeżywaniem przykrych doznań, nie pozwalają córkom na konfrontacje z różnymi sytuacjami życiowymi, co traktowane jest jako ograniczenie możliwości i nierzadko doprowadza do rodzenia się sprzeciwu i agresji u dziewczynek. Przy zbyt bliskim i wzajemnie uzależniającym kontakcie ojców ulega córce, spełnia każde życzenie, wszelki kaprys, pobłaża jej zachciankom i przyzwala na niewłaściwe zachowania. Rezultat ten świadczy także o tym, że dziewczynki, wobec których przejawiana jest postawa nadmiernie opiekuńcza, są często nastawione wyłącznie na własne potrzeby, pragnące podporządkować sobie otoczenie tak domowe, jak i pozarodzinne. W sytuacji, w której obowiązują stosunki równości, dziewczynki dotąd zawsze uprzywilejowane, w sytuacji pozarodzinnej (w szkole) popadają w konflikty. Trudno im zrozumieć, że nie zasługują na szczególne względy ze strony otoczenia (rówieśników), że muszą się podporządkować normom grupy, wypełniać obowiązki płynące z uczestnictwa w niej oraz dostrzegać potrzeby innych. Czując się pokrzywdzone, niesprawiedliwie traktowane uciekają się często do agresji. Sądzą, że takie zachowanie spowoduje zainteresowanie nimi i umożliwi im osiągnięcie celu. Współczynnik determinacji jest niewysoki

($R^2=0,09$), co oznacza, iż jedynie około 9% zmienności agresywnego sposobu radzenia sobie ze stresem u dziewcząt daje się wyjaśnić na podstawie wspomnianych postaw rodzicielskich.

Czy ten sam zespół postaw rodzicielskich wraz z sposobem reagowania rodziców na trudności w percepcji dziecka okaże się istotny dla chłopców? Wyniki kolejnej analizy regresji dostarczyły odpowiedzi na to pytanie (tab. 4). Spośród dziesięciu (łącznie) czynników rodzinnych tylko dwa okazały się istotne w równaniu regresyjnym: jest nią postawa liberalna matki i postawa odrzucająca ojca. Zmienne te stosunkowo w niewielkim stopniu wyznaczają poziom agresywnej strategii radzenia u chłopców. Wskazuje na to niski współczynnik wielokrotnej determinacji ($R^2=0,05$) świadczący o tym, że tylko około 5% zmienności w zakresie agresji jako sposobu radzenia sobie daje się wyjaśnić na podstawie wspomnianych czynników. Parametry równania regresyjnego, w tym jego istotność, świadczą jednak o tym, że matka nie interesuje się zbyt synem, unika kontaktu, poświęca mu mało czasu i czyni mało określonych wysiłków, aby wychować dziecko. „Rób jak chcesz”, to najczęściej stosowana maksyma w postępowaniu matki wobec syna. Brak wystarczającej uwagi i zainteresowania dzieckiem i jego sprawami ze strony matki, to równocześnie brak wsparcia emocjonalnego. Chłopcy tak wychowywani nie mają odpowiednich warunków do kształtowania skutecznych sposobów funkcjonowania w interakcjach społecznych. Mogą być agresywni. Ponadto chłopiec odrzucony przez ojca nie ma warunków do zaspokojenia w rodzinie potrzeby afiliacji, uznania i bezpieczeństwa. Czuje się on stale zagrożony, niepewny. Stan niepokoju połączony z wrogością, chłopiec redukuje przez agresję, opór, negatywizm.

Podsumowanie

Wyniki przeprowadzonych badań umożliwiają wysunięcie następujących wniosków:

1. Poczucie umiejscowienia kontroli jest istotną zmienną modyfikującą funkcjonowanie młodego człowieka w trudnych sytuacjach społecznych. Im silniejsze przekonanie o wpływie innych na pozytywne i/lub negatywne skutki własnych działań (zewnętrzna kontrola) sprzyja nasileniu strategii agresji radzenia sobie młodzieży (ujmując badanych całościowo i ze względu na płeć) w trudnych sytuacjach społecznych. Prawdopodobna wydaje się, zatem prawidłowość, że brak wiary w możliwość uzyskania pożądanych rezultatów własnych działań czy brak poczucia odpowiedzialności za niepowodzenia sprzyja ujawnieniu przez młodzież strategii agresji w sytuacjach trudnych społecznie. Stwierdzono również, iż wyjaśnianiu nasilenia strategii agresji radzenia sobie ma zgeneralizowane przekonanie jednostki odnoszące się do niskiego stopnia, w jakim może ona kontrolować wydarzenia. Ogólnie rzecz ujmując, młodzież, która ma przekonanie o niemożności wpływu na zmianę sytuacji trudnej, przyjmuje strategię w postaci agresywnego reagowania na trudności. Zbliżone wyniki

otrzymała w swoich badaniach J. Rola i E. Pisula²¹ i T. Rostowska²². Wyniki tych badań dowodzą, że konfliktowe relacje z innymi (np. wzajemna niechęć, niezyczliwość, obwinianie się), pojawiające się w społecznie zorganizowanym systemie działalności człowieka, to formy zachowania współwystępujące najczęściej z poczuciem zewnętrznej kontroli.

2. Źródłem agresji jako sposobu radzenia sobie z sytuacjami trudnymi u dziewcząt w środowisku rodzinnym okazało się tolerancyjne zachowanie matki i ojca wobec agresji u swych córek. Tolerancja ta przyjmuje formę zezwalania na agresję (postawa nadmiernie opiekuńcza ojca) czy też nie karania za nią (postawa liberalna matki). Takie postępowanie rodziców nie sprzyja rozwojowi u córki systemu poznawczej kontroli emocji, przez co ona może spontanicznie wyrażać emocje i pragnienia, także w formie agresywnej, które często pojawiają się z uwagi na sfrustrowane potrzeby autonomii i samostanowienia. Zaprezentowana preferencja wpływu nie pozostaje w sprzeczności z wieloma badaniami. Kirwil²³ w wyniku przeprowadzonych badań stwierdziła, że dzieci agresywne spostrzegały swoich rodziców jako aprobujących agresję. System dyscyplinarny związany z manifestowaniem agresji przez dziecko jest pobłażliwy. Matki dzieci agresywnych mają silniejszą skłonność do stosowania takich technik, jak ignorowanie czy pochwała przejawów agresji. Skutkiem takich warunków wychowawczych jest przekonanie dzieci, że dorośli aprobują agresję, a efektem takiego przekonania jest formowanie się i utrwalanie u dzieci preferencji do reagowania w sytuacjach konfliktowych coraz bardziej dolegliwymi formami agresji. Natomiast zdaniem Obuchowskiej²⁴ nabywaniu agresji sprzyja wychowanie rozpieszczające, pozbawione możliwości kształtowania u dziecka kontroli nad emocjami, z brakiem odraczania gratyfikacji, z uleganiem żądaniom dziecka i tolerowaniem przejawów tyranii z jego strony. Dzieci tak wychowywane są narażone na doznawanie poza domem licznych frustracji, z którymi na ogół trudniej sobie radzą.

3. Liberalna postawa macierzyńska i odrzucająca postawa ojcowska przyczynia się do kształtowania agresywnego radzenia sobie z trudną sytuacją kontaktu społecznego u chłopców w okresie dorastania. Matka nie kieruje postępowaniem syna, pozostawia mu dużą swobodę w działaniu. Ów brak zainteresowania często połączony jest z przyjętą zasadą nie wtrącania się w sprawy syna. Łamanie norm przez dziecko jest tolerowane, matka nie stosuje żadnych sankcji w stosunku do niego, najwyżej robi mu wymówki, które nie mają żadnego wpływu na jego postępowanie. Można zatem sądzić, że permissywność wobec

²¹ J. R o l a, E. P i s u l a, *Style radzenia sobie ze stresem rodziców dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym i z zespołem Downa*, „Zdrowie Psychiczne” 1993, nr 3–4, s. 94–101.

²² T. R o s t o w s k a, dz. cyt.

²³ L. K i r w i l, *Formowanie się agresywności u dzieci*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1992, nr 10, s. 427–433.

²⁴ I. O b u c h o w s k a, *Agresja dzieci w perspektywie rozwojowej*, [w:] *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, red. M. B i Ń c z y c k a - A n h o l c e r, Warszawa–Poznań 2001, s. 45–59.

agresji chłopca okazywana przez matkę, generuje agresywny sposób funkcjonowania dziecka w interakcjach społecznych. Z kolei ojciec z powodu otwartej niechęci odczuwanej w stosunku do syna, próby emocjonalnego zbliżenia z jego strony brutalnie odtrąca, nie zajmuje się nim, a jednocześnie stosuje wobec niego surowe kary. Zarysowująca się powyższa tendencja wydaje się zgodna z wynikami uzyskanymi przez Pufal-Struzik²⁵, która ustaliła, iż postawy wychowawcze charakterystyczne dla dystansu uczuciowego między rodzicami a dzieckiem (odrzućcie, wrogi odsuwanie się i unikanie kontaktów) wywołują zachowania agresywne w grupie badanej młodzieży, będące reakcją na frustrację potrzeby miłości, akceptacji i bezpieczeństwa. W zakresie zaś postaw dotyczących kontroli psychologicznej rodzice agresywnych badanych istotnie częściej stosowali w procesie wychowania wrogi nadzór, przymus i kary. Należy również zaznaczyć, iż według niektórych badaczy wszelkie kary stosowane przez rodziców, traktowane są jako przejaw agresji wobec dziecka, będące pewnego rodzaju wzorcem zachowania, który u dziecka utrwała się w postaci nawyku reagowania na inne osoby, przedmioty ze swego środowiska czy sytuacje zadaniowe²⁶. Z badań przeprowadzonych przez K. Ratzke i in.²⁷ wynika, iż rodzice o odrzucającym zachowaniu wychowawczym, z jednej strony zmuszają dzieci do uległości karami cielesnymi, a z drugiej strony pełnią funkcje modelu. Przemoc cielesna jest uznawana przez rodziców jako środek realizowania własnych życzeń i jako strategia rozwiązywania sytuacji konfliktowych. Dzieci doświadczają, że ich rodzice odnoszą przy tym sukcesy i skłaniają się do tego, aby naśladować agresywne zachowanie rodziców. Można zatem sądzić, że na powstawanie agresywnej strategii chłopców ma wpływ postać ojca. To właśnie oni identyfikują się z ojcem i najczęściej następuje u nich swoiste utożsamianie się z agresorem i powielanie wzorów jego postępowania.

Konkludując: badania wykazały, iż agresywny sposób radzenia sobie młodzieży w trudnej sytuacji generują czynniki osobowościowo-rodzinne. Zebrane dane empiryczne dowodzą, że osoby z zewnętrznym poczuciem kontroli agresywnie funkcjonują w sytuacjach trudnych. Ponieważ najczęściej mają przekonanie o niemożności wpływu na zmianę sytuacji trudnej, stąd też nie wykazują koncentracji na źródle problemu, ale na sobie, nastawiając się na obronę zagrożonego „ja”. Powoduje to przyjmowanie strategii obrony w postaci agresywnego reagowania na trudności. Badania wykazały także, że na kształtowanie się agresywnej strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych u dzieci ma wpływ rodzina. Brak zrównoważonej więzi emocjonalnej z rodzicami, deprivacja potrzeby miłości, bezpieczeństwa i przynależności emocjonalnej oraz stosowanie surowych kar jest ważnym czynnikiem agresywnym w rodzinie. W podjętej próbie

²⁵ I. P u f a l - S t r u z i k, dz. cyt.

²⁶ Por.: J. G r o c h u l s k a, *Agresja u dzieci*, Warszawa 1993.

²⁷ K. R a t z k e, M. S a n d e r s, B. D i e p o l d, S. K r a n n i c h, M. C i e r p k a, *Über Aggression und Gewalt bei Kinder in unterschiedlichen Kontexten. Prax.*, „Kinderpsychologie. Kinderpsychiatrie“ 1997, nr 46, s. 143–167.

poszukiwań rodzinnych uwarunkowań agresywnej strategii u młodzieży, ustalona zależność między postawami rodzicielskimi spostrzeganymi przez dorastające dzieci a agresywnym radzeniem sobie ze stresem przez dorastających, wydaje się być przydatna w praktyce wychowania dziecka, przejawiającego zaburzone formy zachowania w sytuacji trudnej. Ocena środowiska rodzinnego może stanowić podstawę prognozowania zachowania jednostki oraz wyznaczenia modelu oddziaływań wychowawczych, który zapobiega wyuczeniu się przez dziecko agresywnych zachowań, uniemożliwiających mu prawidłowe funkcjonowanie w sytuacji trudnej. Zdaniem Frączka²⁸ zachowaniu agresywnemu przeciwdziałać możemy m.in. poprzez wzbudzanie nastawienia na współpracę z otoczeniem i rozwijanie stałej potrzeby przyjaznych, afiliatywnych kontaktów z ludźmi. Nie wystarcza sam wzorzec wzajemnych odniesień i sposobów zachowania. Niezbędna jest miłość i wsparcie, by dziecko nabierało pewności i budowało poczucie własnej wartości. Uważna krytyka, by dziecko uczyło się realistycznie oceniać siebie, swoje działania i potrzeby, a także poczucie bezpieczeństwa, by potrafiło podejmować wyzwania. Tak więc pozytywne relacje emocjonalne w rodzinie, przepelnione ciepłem, akceptacją, uznaniem wzajemnych praw wyposażają dziecko w strategie skuteczne w przewyciężaniu trudności.

---

²⁸ A. Frączek, *Wychowanie a agresja*, „Psychologia Wychowawcza” 1970, nr 2, s. 162–183.